

M. Luts-Sootak. Nikolai Maim 1943. aasta lõpus rahvaste enesemääramise õigusest. – Riigiõiguse aastaraamat 3/2022, lk 261–270.

Nikolai Maim 1943. aasta lõpus rahvaste enesemääramise õigusest

MARJU LUTS-SOOTAK

Tartu, kus Nikolai Maim 1884. aastal sündis, oli üks Vene impeeriumi ülikooli- linnu. Maim ei õppinud siiski Tartu ülikoolis, vaid Peterburis.¹ Lõpueksamid tegi ta 1909. aastal Moskvast. Pärast seda jõudis Maim ikkagi ka Tartu ülikooli, kust sai 1915. aastal esimese eestlasest juristina magistrakraadi. Tema varased publikatsioonid näitavad huvi kohaliku omavalitsuse õiguse ja korralduse vastu.² Tollasel Liivimaal ja üldiselt kõigis kolmes Läänemere kubermangus oli oma- valitsus seisuslik. Seisusliku ühiskonna kastisüsteem kattus siinmail enam-vähem täpselt ka elanikkonna rahvusliku struktuuriga: sakslastest aadlikel olid oma esinduskogud kreisi ja kubermangu tasandil, eestlastest ning Liivimaa lõuna- osas ja Kuramaal lätlastest talupoegadel olid oma esinduskogud kõigepealt valla ja hiljem ka kihelkonna tasandil. Linnade omavalitsustes segunesid seisused ja rahvused juba 20. sajandi alguses, mil esimesed eestlasedki jõudsid

¹ Üks põhjalikumaid Nikolai Maimi elukäigu ja loomingu ülevaateid on ilmunud eesti- keelse ülikooli sajanda juubeli puhul: L. Leppik, M. Luts-Sootak, H. Siimets-Gross. Nikolai Maim Eesti rahvusülikooli õigusteaduskonna alusepanija ja teadlasena. – Riigi- kogu Toimetised 40/2019, lk 151–161. Arvutivõrgus: <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/Leppik-et-al.pdf> (09.12.2022). Sealt leiab viited ka vara- sematele kirjutistele Maimi kohta ja Maimilt endalt.

² N. Maim. Omavalitsuse edenemiselu Liivimaa mannermaal. – Kodaniku Käsiraamat. I (korr. J. Tõnisson). Tartu 1911, lk 101–139; ilmus ka eraldi brošüürina ja sissejuhatuses mõneti kõrvalekalduvalt (Tartu 1912); taastrükk koos osutustega erinevustele esimese ja teise väljaande vahel: N. Maim. Mundoloogia. K. Strauss (koost.) (= Eesti mõttelugu 79). Tartu 2008, lk 21–44. Paar aastat hiljem järgnes sellele ajaloolisele ülevaatele süstemaatiline käsitlus: N. Maim. Liivimaa kohalik omavalitsus. – Kodaniku Käsiraamat. II (korr. Jüri Parik). Tartu 1913, lk 68–133; taastrükk: N. Maim. Mundoloogia, lk 56–112.

linnavolikogudesse ja -valitsustesse. Maaomavalitsuse ja kubermangu tasandil jäi segregatsioon püsima tsaaririigi lõpuni, ehkki samas näiteks impeeriumi riigiduumasse jõudsid ka eestlastest saadikud. Nikolai Maim oli nende sündmuste tunnistaja ja kaaskujundaja.

Vene impeeriumi siseministeeriumi ametnikuna aastail 1915–1917 pidi Maim ette valmistama uue omavalitsuskorralduse Balti kubermangudele. Enne selle valmimist saabus aga lõpp kogu impeeriumile ja nii seisis Maim ühtäkki silmitsi hoopis uute ülesannetega, mis sundisid teda mõtlema just rahvuslikule perspektiivile. Eestlaste väljanõutatud autonoomiamäärus või nn autonoomia-seadus Vene Ajutiselt Valitsuselt 1917. aasta 30. märtsist toetus Maimi eeltöele, mis ta oli teinud omavalitsuskorralduse koostamisel. Veelgi olulisemaks kujunesid selle määruse rakendamisaktid sama aasta 22. juunist, mis olid samuti suurel määral Maimi looming, ehkki eestlastest löid nende koostamisel kaasa ka Jaan Poska ja Ants Piip.³ Nii maikuust pärit valimiseeskirjad kui ka 22. juuni määrused hoolitsesid selle eest, et 30. märtsi autonoomia-seadus ei jäänud pelgalt deklaratsiooniks, nagu juba lootis Vene keskvõim, paralleelselt tegutsevatest punastest nõukogudest rääkimata. Juulis tuli kokku Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu, kes lõpetas oma esimese tegevusperioodi pärast Venemaa Oktoobri-revolutsiooni 15./28. novembri otsusega kõrgemast võimust Eestis. Vaid mõni aeg hiljem naasis Maim Peterburist Eestisse ning andis oma teadmised Eesti riigi ja varsti ka eestikeelse ülikooli käsutusse. Ta oli aastatel 1918–1919 Eesti Vabariigi siseministri abi⁴ ja välisministeeriumi juriskonsult. 1919. aastal valiti ta ka Eesti Asutava Kogu liikmeks. Maim ei kuulunud Asutava Kogu aktiivseimate sõnavõtjate hulka.⁵ Ometi jõudsid just tema projektist Eesti Vabariigi 1920. aasta

³ N. Maim. Eestimaa avaliku korra muutmise aktid Vene siseministeeriumi peavalitsuses 1916. ja 1917. a. – Vabaduse tulekul. I: Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15./28. nov. otsuse tähistamiseks. Tartu 1938, lk 70–79. Arvutivõrgus: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:306426> (09.12.2022); taastrükk on teise pealkirjaga: N. Maim. Eesti maanõukogu otsused 1917. – N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 123–124.

⁴ Kuivõrd tollal, päris alguses, üldse mingist erilisest ministeeriumist sai rääkida. Vrd A. Peet. Siseminister Ajutises Valitsuses. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II köide: Vabadussõda 1918–1920. Tallinn 1930, lk 215: „26. novembril [1918] kinnitas maanõukogu ametisse Ajutise Valitsuse uues täies koosseisus, kus mina sain siseministriks. Asudes ametisse leidsin ma siseministeeriumi alal valitsuse ruumes tegutsemas ministri abi N. Maim'i ja sekretäri K. Leppa, ühe laua juures“. Arvutivõrgus: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:27097/23636/page/217> (09.12.2022). Igatahes leiti kohe ka terve hulk uusi ametnikke ja ministeerium kolis varsti suurematesse ruumidesse.

⁵ Esmast statistilist ülevaadet Asutava Kogu liikmete sõnavõtuaktiivsusest pakub H. Vallikivi. Eesti 1920. aasta põhiseaduse loojad ja nende päritolu. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat

põhiseadusesse normid, mis tegid nii Eesti riigist kui ka selle põhiseadusest omas ajas rahvusvahelise staari⁶ – vähemusrahvuste õigusi puudutanud ja nende kultuuriautonoomiale aluse pannud sätteid.⁷

Sellest ajajärgust on Maimi sulest pärit mitu teksti (kõned, arvamused, avaldused vms), mis väärisksid samuti uuema (riigiõigus-)teadusliku uurimise tähelepanu; näiteks kõned riigist ja riiklusest⁸ või rahvariiklusest ja rahvavalitsusest⁹. Siinses kontekstis, rahvaste enesemääramise õiguse seisukohalt, oleks aga eriti oluline edaspidi avaldada ja eestindada tema venekeelne mustand rahvaste enesemääramisõigusest ning rahvusteõigustest.¹⁰ Millises kontekstis ja mis eesmärkidel need jt tekstid Eesti Vabariigile alusepaneku aegadest on kirja pandud, vajab endiselt uurimist.

Poliitiku ja isegi ametniku leib ei tundunud Maimile ilmselt kuigi magus. Tütar Maare Reet Maim Vare on meenutanud, et tema isa oli „loomult väga aus, ning mahhinatsioonid ja kompromissid, mis poliitikaga kaasa käivad, ei istunud talle üldse“.¹¹ Küll aga sobis Nikolai Maimile õpetlaseamet. Ta olevat ise võtnud ühendust Eesti ülikooli rajamist kuraatorina juhtinud Peeter Põlluga, kes kutsus Maimi 1919. aasta suvel Tartu ülikooli õigusteaduskonda. Ants Piip oli küll juba enne Maimi õigusteaduskonna õppejõuks kinnitatud, aga teda vajati sel ajal hoopis rohkem Eesti välisdelegatsioonis. Nii saigi eestikeelse Tartu ülikooli

2022 (= *Annales Litterarum Societatis Esthonicae*). Tartu 2022, lk 143 jj. Arvutivõrgus: <https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/vallikivi.pdf> (09.12.2022).

⁶ Euroopa riikide võrdluses vt nt E. Hoor. Die Durchführung der völkerrechtlichen Minderheitenschutzverpflichtungen in den europäischen Staaten. – *Niemeyers Zeitschrift für internationales Recht* 48/1933–34, lk 177–312, Eesti Vabariigi vähemusteõiguse kohta lk 286–299.

⁷ Komisjoni protokoll nr 51 (20.12.1919) ja Maimi projekt. – RA, ERA.15.2.373, l 112–114. Ma tänan Hannes Vallikivi allikale osutamast. Vt ka M. Kuldkepp. Vähemusrahvuste küsimus Eesti riikluse tekke- ja algusperioodil. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2020* (viide 5), lk 167–190. Arvutivõrgus: <https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/kuldkepp.pdf> (10.12.2022).

⁸ TÜRК, KHO f 88, nim 1, s 44: N. Maim. Kõne riigist ja riiklusest [ca 1917–1918], 7 l.

⁹ TÜRК, KHO f 88, nim 1, s 14: N. Maim. Kõne rahvariiklusest ja rahvavalitsuse printsiipidest [ca 1917–1918], 9 l.

¹⁰ TÜRК, KHO f 88, nim 1, s 50: Н. Майм. О самоопределении народов и о праве национальностей: черновые наброски [ca 1917–1918], 9 l.

¹¹ M. R. Maim Vare. Mõned mälestused minu isast, prof. Nikolai Maimist. – N. Maim. *Mundoloogia* (viide 2), lk 404. Oma vastumeelsust parteipoliitikaga seotud intriigide ja võimuvõitluse vastu on väljendanud ka Nikolai Maim ise. Vt N. Maim. Minu elu, nagu ta mulle näis (1958). – *Samas*, lk 386–402.

õigusteaduskonna esimeseks dekaaniks ja teaduskonna kokkupanijaks hoopis Maim. Õppejõuna olid tema kanda riigi- ja haldusõiguse, nii mõnelgi semestril ka õigusfilosoofia õpetamine.¹² Pärast seda, kui Nikolai Maim oli 12. mail 1928 esimese eestlasest õigusteadlasena kaitsnud esimese õigusteadusliku doktori-kraadi Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis, valiti ta riigiõiguse korraliseks professoriks. Maim ei kirjutanud küll oma doktoritööd parlamentarismist ja suveräänsust riigist eesti keeles. Algselt prantsuskeelsena kavandatud teos sai lõpuks kirja vene keeles koos pikema saksakeelse kokkuvõttega.¹³ Saksakeelsest kokkuvõttest on eestikeelne tõlge juba ilmunud,¹⁴ teaduste akadeemia riigiõiguse sihtkapitali eestvedamisel on alustatud ka venekeelse või õieti päris mitmekeelse¹⁵ põhiteksti tõlkimist. Maim ise avaldas ka eestikeelseid uurimusi parlamentarismist.¹⁶ Parlamentarismi teoreetiline mõtestamine üldisemalt ja eriti maailmas, kus pealetungivad autoritaarsed režiimid selle küsimuse alla seadsid, vääriks Nikolai Maimi loomingu puhul eraldi põhjalikumat uurimist.

Rahvaste enesemääramisõigusest kui kaasaja rahvusvaheliste suhete ja organisatsioonidega tihedalt seotud riiki konstitueerivast põhimõttest varasema suveräänsuse asemel on Maim pikemalt kirjutanud ka oma teises olulisemas monograafias „Rahvasteliit ja riik“, mis ilmus 1932. aastal.¹⁷ Kui Maimi lühemad kirjatükid on Ilmamaa kirjastuse „Eesti mõtteloo“ sarja kogumiku kaudu jõudnud jälle meie riigiõiguslikku teaduskäibesse, siis see põhjanev monograafia alles ootab taasavastamist ja võib-olla peaks selle mitte ainult eestindama, vaid ka

¹² Maimi loengute põhjal koostatud õppematerjalide nimekirja vt K. Strauss. Maailmakodanik. – N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 14.

¹³ Н. Майм. Парламентаризм и суверенное государство. Mit einem Referat: Der Parlamentarismus und der souveräne Staat. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused (= Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B, Humaniora, XIV. 1). Tartu 1927.

¹⁴ N. Maim. Parlamentarism ja suverääne riik. – N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 164–198.

¹⁵ Maim esitas tsitaadid enamasti originaalkeeles, kasutades seejuures rikkalikku prantsus-, itaalia-, inglise-, saksa- ja venekeelset alusmaterjali.

¹⁶ N. Maim. Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooni ajal. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused (= Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B, Humaniora, IX. 1). Tartu 1926; taastrükk: N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 129–163. N. Maim. Parlamentarism ja fašism. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused (= Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B, Humaniora, XVII). Tartu 1929; taastrükk: N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 199–213.

¹⁷ N. Maim. Völkerbund und Staat. Ein Beitrag zur Ausarbeitung eines allgemeinen öffentlichen Rechts. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused (= Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIV. 2; XXVI. 3). Tartu 1932.

originaalkeeles uuesti välja andma või koguni inglise keelde tõlkima. Paraku seisame me tänapäeva maailmas silmitsi väga sarnaste probleemidega: rahvusvahelise julgeolekuorganisatsiooni toimedefitsiidid, demokraatlike struktuuride murendamine või küsimuse alla seadmine jms. Maimi originaalne mõttepärand võiks anda inspiratsiooni nii Eesti kui ka rahvusvahelisele lugejaskonnale.

Nikolai Maim oli Tartu ülikooli riigiõiguse õppejõud aastatel 1919–1944 ning pidi osa saama kõigist tolleaegsetest poliitilistest tõusudest ja mõõnadest, ka täielikest murrangutest ja purustamistest. Nõukogude okupatsiooni ajal 1940–1941 oli ta küll professorist dotsendiks degradeeritud, kuid teda ei vallandatud ülikoolist. Saksa okupatsiooni ajal, kui õigusteaduskondki võis 1942. aasta lõpus uuesti õppetööga alustada, oli Maim jälle professor.¹⁸ Tema õpetamiskoormus oli äärmiselt suur, sest taas tuli tal riigiõiguse kõrval õpetada ka haldusõiguse aineid, mis vahepeal olid olnud professorite István Csekey ja Artur-Tõeleid Kliimanni pärusmaa. Ka finantsõigus – varem professorite Eduard Berendtsi, Mihhail Kurtšinski ja Juhan Vaabeli aine – oli Saksa okupatsiooni ajal Maimi õpetada. Vähemalt osaliselt on tema enda käsikirjalised loengutekstid Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas Maimi isikuarhiivis säilinud.¹⁹ Tegemist on väga mahuka kirjaliku pärandiga – umbes nelisada ühe- või kahepoolsest täidetud lehte Maimi tiheda käekirjaga ja paberit kokku hoides kirjutatud tekstiga.

Loengute alustekstiks on raamatukogu kataloogikirje järgi liigitatud ka siinses aastaraamatus esmakordselt avaldatav käsikiri pealkirjaga „Rahvaste

¹⁸ Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõududest ja nende tegemistest sel ajajärgul on ilmunas põhjalikum ülevaade, mille kirjutamisel on lisaks avaldatud materjalile kasutatud hulgaliselt ka seni tähelepanuta jäänud arhiiviallikaid: M. Luts-Sootak. Tartu Ülikooli õigusteaduskond Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2021. Tartu 2023 (leheküljed ei ole veel teada).

¹⁹ TÜRK KHO f 88, n 2, s 25: N. Maim. Riigiõigus. Loengud Tartu Ülikoolis 1942 – 17. mai 1943, 195 l (esimesel lehel on autori märged „talvel 1942, kevadel“); TÜRK KHO f 88, n 2, s 23: N. Maim. Loengud Tartu ülikoolis haldusõiguses II semestril 1942, 129 l; TÜRK KHO f 88, n 2, s 24: N. Maim. Loengud Tartu ülikoolis finantsõiguses, 63 l; TÜRK KHO f 88, n 2, s 28: N. Maim. Rahandus (maksevahendid). Loengud Tartu ülikoolis, 74 l; TÜRK KHO f 88, n 2, s 30: N. Maim. Eestis seni kehtinud ja kujunenud riigiõpetus. 1943, 69 l (Maimi käsikirjas on pealkirjas siiski „riigiõigus“, mitte „õpetus“). Lisaks nimetatuile on veel TÜRK KHO f 88 n 2 s 25: N. Maim. Riigiõigus. Loengud Tartu Ülikoolis aug. – nov. 1941, 45 l, mille pinnalt Maim loenguid vist ikka ei pidanud, sest õigusteaduskonnal ei olnud 1941. aastal veel õpetamisluba.

enesemääramise õigus“.²⁰ 2022. aasta algupoolel, kui otsisime ja valisime riigi-õiguse aastaraamatu „ajaloopärl“ rubriigis avaldamist väärivat teksti, oletasin ma ka ise, et tegemist on loengute alustekstiga. Vahepealne põhjalik uurimistöö Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944 õigusteaduskonnas toimunud on toonud Maimi kirjutise tausta kohta suurema selguse. See ei ole loengutekst, vaid hoopis osa tema juhitud suuremast teadusprojektist.

Saksa julgeolekupolitsei juht Eestis, Martin Sandberger, olevat 1941. aasta lõpul andnud oma ametkonnale juhise, et Saksa riigi esimeseks vaenlaseks tuleb pidada rahvuslasi, teiseks liitlastesõbralikke inimesi ja alles kolmandale kohale olevat ta asetanud bolševikud.²¹ Stalingradi lahingu kaotamise järel sai aga sakslastegi suurimaks vaenlaseks bolševism. 1943. aasta kevadel kuulutas propagandaminister Joseph Goebbels välja totaalse sõja bolševismi vastu. Selles pidi osalema ka teadus. Tolleaegse ametliku kõnepruugi järgi oli tegemist ida-alade teaduse sõjapanusega (*Kriegseinsatz der Wissenschaft Ostland*) või nagu seda nimetati ülikooli dokumentides: teaduse sõjalise rakendusega. Tartu Ülikoolis kuulutati see kampaania välja suurejooneliselt korraldatud ja kogu ülikooli haaranud akadeemilisel päeval 15. aprillil 1943.²² Aktusel esines ka okupeeritud idaalade riigiministeeriumi esindaja Riias, baltisakslasest keeleteadlane doktor Kurt Stegmann von Pritzwald. Tema sõnutsi pidi teadus rakendatama sõja teenistusse, vastandudes kahele natsionaalsotsialismi silmis vaenulikule maailma-vaatele: „teaduse liberalistliku killustamise maailma ja teaduse enamliku mateeria-ülistuse vastu“.²³ Kõik uurimisteemad jaotati kategooriatesse nende sõjalise või ka sõjajärgse tähtsuse järgi: A – sõjaliselt tähtis; B – tähtis sõjajärgses ülesehituses; C – tähtis põhiuurimuslikult. Neis peeti uurimistöö jätkamist siiski veel vajalikuks, lihtsalt finantseerimise määr pidi olema erinev, sh kaas- ja abitoõliste võimaldamine uurimistööks. Seevastu D-kategooria uurimused tuli sõja ajaks sootuks katkestada või nagu Stegmann von Pritzwald seda ladina vana-sõnaga väljendas: *Inter arma tacent musae*.²⁴

²⁰ TÜRKHKO f 88 n 2 s 29: Maim, N. Rahvaste enesemääramise õigus. Loengud Tartu Ülikoolis. 29. nov. – 31. det. 1943, 46 l.

²¹ O. Pukk. Jüri Uluots riigimehena. – J. Klesment, H. Kompus, E. V. Saks (toim.). Prof. Jüri Uluotsa mälestusteraamat. Stockholm 1945, lk 30.

²² Eesti teadus rakendub sõtta. – Postimees 16.04.1943, lk 1.

²³ Riigiministri esindaja dr. Stegmanni proklamatsioon. – Postimees 16.04.1943, lk 1.

²⁴ Samas.

Humanitaar- ja sotsiaalteaduste seas liigitusid just mitmed õigusteaduslikud uurimisteemad sõjaliselt tähtsateks A-teemadeks. Akadeemilisel päeval välja kuulutatutest olid selles kategoorias Jüri Uluotsa teema „Tartu ülikooli ajalugu enamlaste valitsusajal 1940/41“ ning parasjagu teaduskonna stipendiaadina Heidelbergis viibinud Richard Ränki „Sõja mõjud riikide-vahelistele lepingutele“. Sõjaliselt tähtsaid uurimusi võisid ka Saksa võimud ise tellida. Näiteks pidi kaubandusõiguse professor Mart Nurk uurima, kuidas oleks võimalik Eesti kehtivat kaubandusõigust ühtlustada Saksa kaubandusõigusega. Sakslased oleksid tahtnud samasugust uurimust ka karistusõiguse kohta, kuid sellele ei leidunud Tartus tegijat. Teadlased said ka ise oma sõjatähtsatele uurimisteemadele toetust taotleda.

Just niisugusel moel – teadlase enda taotluse peale – sai Saksa võimude rahalise toetuse Nikolai Maimi 14. mail 1943 esitatud taotlus teemale „Eesti ja NSVL vahelisi riigiõiguslikke suhteid aastatel 1940–1941“. Idaalade riigikomissariaadi teadusnõukogu pooldas teema rahastamist selle „aktuaalse propagandistliku tähenduse tõttu“. Teadusnõukogu sisedokumendi järgi oodati siit koguni „suurepärase materjali propaganda jaoks“.²⁵ Nii sai taotlus juba 17. juulil positiivse vastuse. Teemat otsustati rahastada 780 riigimargaga.²⁶ Lisaks Maimile endale pidid projekti olema kaasatud ka Artur Mägi ja Edgar Talvik. 1935. aastal riigiõigusliku väitekirjaga²⁷ magistrikraadi saanud Mägi oli sel ajal põhitöökohaga Eesti Omaavalitsuse majandusdirektooriumi juriidiline peanoonik. Ka Talviku 1940. aasta magistritöö oli olnud riigiõigusest: Vabariigi Presidendi institutsioonist tollal kehtinud 1937. aasta põhiseaduse järgi.²⁸

Tartu ülikooli riigi- ja rahvusvahelise õiguse instituudi, s.t mitte ainuiskuliselt professor Maimi projektist anti teada ka ajalehes.²⁹ Kuna arvati, et kohalike asutuste või isegi üksikisikute käes võib olla muidu kättesaamatuks

²⁵ Andmed Maimi projekti kohta on pärit Saksa föderaalarhiivi (Bundesarchiv, Berlin) materjalidest: BA R90/64. Toimik on pagineerimata. Täna Erki Tammiksaart võimaluse eest kasutada tema tehtud koopiat.

²⁶ Kõigepealt pidi kuludokumentide alusel välja makstama 300 riigimarka. Kulud pidid jagunema järgmiselt: ära kirjad õigusaktidest 50, materjalide kogumine 150, tehniline abijõud 500, Tallinna-lähetused 50, bürootarbed 30 riigimarka.

²⁷ A. Mägi. Suveräänsuse probleemist Hans Kelseni õpetuses. Magistritöö. Tartu 1935 (käskiri TÜ raamatukogus).

²⁸ E. Talvik. Vabariigi Presidendi institutsioon. Magistritöö. Tartu 1940 (käskiri TÜ raamatukogus).

²⁹ Alustatakse teaduslikku uurimist Eesti ja N. Liidu vahekordadest. – Eesti Sõna 05.11.1943, lk 3.

jäävaid dokumente vms, pöördutigi laiemale publiku poole. Oodatud olid teated igasugustest kohaliku elu sündmustest ja juhtumest, „mis pakusid nõukogude aja kohta midagi iseloomulikku, huvitavat või ajakohast“. Ennekoike paluti siiski teateid ja materjale Riigivolikogu valimistest 1940. aasta juulis, kohalike nõukogude moodustamisest valdades, linnades ja maakondades, valimistest NSVL Ülemnõukokku 1941. aasta jaanuaris, rahvakohtute sisseseadmisest, kohaliku rahva osavõtu kohta neist sündmustest ja osavõtmise motiividest, rahva suhtumisest Eesti astumisse Nõukogude Liitu ja Eesti NSV väljakuulutamisse. Kas ja kuidas sellele üleskutsesele reageeriti, ei oska ma uurimise praeguses seisus vastata.

Projekti täitmine edenes visamalt, kui plaanitud. Suurima kuluallika katet – tehnilist assistenti, kes oleks tegelenud arhiivimaterjalide kogumise ja ümberkirjutamisega – ei õnnestunud projekti juurde saada. 1944. aasta 24. aprillil teaduse sõjalise rakendamise üldkorraldajale ülikoolis, antropoloogile ja eugeenikule Juhan Aulile esitatud aruandest ilmneb, et Maim ise oli osa tööst mustandini valmis saanud – see tahtvat veel korrigeerimist ja masinal ümberlöömist. Kaastööliste olevat jäänud peatükid Riigivolikogu valimistest ja valitsuse moodustamisest 1940. aasta suvel. Selleks oli vaja materjale Tallinna arhiividest. Arhiivide kasutamise loa olevat töögrupp lõpuks 1943. aasta detsembris küll saanud, kuid mingeid materjale ei olnud nad veel 1944. aasta aprilliski Tallinna arhiividest kätte saanud – arhiivid olid kas täielikult või osaliselt evakueeritud. Rahvusvahelise õiguse valdkonda kuuluv peatükk „Eesti ja NSVL vahel enne 1940. aasta juunit“ olla aga jäänudki uurijata-kirjutajata.³⁰ Projekti paluti pikendada veel 1945. aastaks ning seni nimetatutele pidid lisanduma peatükid õiguslikust hinnangust 1941. aasta küüditamistele, „mitte-eesti olluse“ sissetungimisest Eesti haldusesse ja Moskva keskvoimu otsesest kehtestamisest 1940–1941.³¹

Võimalik, et kuskil on veel säilinud Maimi nooremate kaastööliste peatükid Riigivolikogu valimistest ja valitsuse moodustamisest 1940. aasta suvel. Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnas leidub Maimi enda kolmeosaline eestikeelne käsikiri: nüüd siin aastaraamatus avaldatav „Rahvaste enesemääramise

³⁰ N. Maim herra üldkorraldajale teaduse sõjalise rakendamise alal Tartu Ülikoolis, 24.4.1944. – RA, EAA.2100.13.77, l 191–191p.

³¹ N. Maim. Aruanne sõjalise tähtsusega uurimistöö seisu kohta, 27.4.1944. – Samas, l 195–195p.

õigus“ (46 lk)³², lisaks sellele veel „Rahvusküsimus NSV Liidus“ (28 lk)³³ ning „ENSV ja NSVL“ (32 lk)³⁴. Ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnas on esimene ja kolmas osa ekslikult liigitatud loengute alustekstiks. Ilmselt on segadusse ajanud Maimi komme ka oma muude käsikirjade servale üles tähendada kuupäevi, mil ta neid kirjutas. Peale sisulise ja kuupäevalise järgnevuse näitab nende käsikirjade kokkukuulumist ka viimase osa viimasel lehel olev punase pliiatsiga liitmistehe „46 + 28 + 32 = 106“. Maimi uurimusest oleks võinud saada ka osa Eesti Omavalitsuse tellitud koguteosest „Eesti ja Vene“, mille koostamiseks eraldas rahvakasvatuse peavalitsus Tartu Ülikooli rektorile 1944. aasta märtsis tervenisti 15 000 riigimarka.³⁵ See koguteos jäi ilmunata nagu paljud muudki tollal ette võetud teaduslikud või poliitiliselt motiveeritud dokumenteerimisprojektid.

Ma ei ole näinud ka mingeid allikaid selle kohta, et Maim oleks oma (töögrupi) uurimistulemused Saksa võimudele esitanud. Kui Maimi käsikirja teisest ja kolmandast peatükist – rahvusküsimus ja Eesti NSV seisund Nõukogude Liidus – oleks Saksa propagandaaparaat ehk saanudki ammutada midagi neile sobivat, siis siin avaldatav esimene peatükk oleks neile arvatavasti pettumuse valmistanud. Maim on oma käsitluse rahvaste enesemääramise õigusest seostanud üldise inimsuseideaali, õiguse autonoomia ja ideega maailma rahvaste rahumeelse kooseksisteerimise julgeolekusüsteemist. Siin pole teragi rassiideoloogiast. Ka pidi üleilmne julgeolekuorganisatsioon Maimi arusaamist mööda toetuma kõigi enesemääramistahteliste ja -võimeliste rahvaste võrdõiguslikule koostööle, mitte Suur-Saksamaa maailmavalitsemisele. Tegemist on ühe osaga Maimi ulatuslikumast ideestikust „maailma(rahu)teadusest“, mida ta ise nimetas saksa keeles *Weltwissenschaft* ja inglise keeles *mundology* ning püüdis mitmes hilisemas tekstis arendada ja täiendada. Mundoloogia nime all on see saanud ka Nikolai Maimi kirjutisi koondava kogumiku pealkirjaks „Eesti mõtteloo“ sarjas. Samas kogumikus on vähemalt osa neid maailmateaduse tekstidest ka avaldatud.

³² TÜRKH KHO f 88 n 2 s 29: N. Maim. Rahvaste enesemääramise õigus. Loengud Tartu Ülikoolis. 29. nov. – 31. dets. 1943.

³³ TÜRKH KHO f 88 n 2 s 32: N. Maim. Rahvusküsimus NSV Liidus. 20. veebr. – 15. märts 1944.

³⁴ TÜRKH KHO f 88 n 2 s 32: N. Maim. ENSV ja NSVL. Loengud Tartu Ülikoolis 17. märts – 17. aprill 1944.

³⁵ K. Nurmis. *Eesti rahva kannatuste aasta* ja Saksa okupatsioon. – Akadeemia 2013/5, lk 910.

Nikolai Maimil, vaba teadva mõtte kandjal ja väljendajal³⁶, jätkus nii 1934.³⁷ kui ka 1943. aastal tahtmist ja söakust mõtelda sellele, kuidas tuleks maailma rahvaste õigus ja elu korraldada nõnda, et nad kõik saaksid elada rahu ja kannaksid kõik ühteviisi kohustusi julgeoleku eest maailmas. Aastal 2022 on meil taas põhjust mõelda samasugustele julgeolekuohtudele nagu selle teksti kirjapanemise ajal Teise maailmasõja päevil. Siinses riigiõiguse aastaraamatus avaldatav Nikolai Maimi „Rahvaste enesemääramise õiguse“ esmatrükk annab võimaluse temaga kaasa mõelda ja ehk meiegi aja jaoks uusi mõtteärgitusi koguda.

³⁶ Nii iseloomustas Maim end ise, pidades küll silmas oma noorusaegade püüdlusi. Vt N. Maim. Minu elu. – N. Maim. Mundoloogia (viide 2), lk 392.

³⁷ Mõte maailmateaduse vajalikkusest olevat Maimil tulnud 1934. aasta suve lõpul isale kuulunud Ahjametsa talus metsalagendikul samblal lebedes. Samas, lk 398. Ehkki saksakeelne variant sellest teosest, mida ta ise pidas ilmselt oma vaimsete püüdluste tipuks, ilmus alles 1946. aastal, kui Maim oli professor Saksamaal, olevat selle algtekst saanud kirja juba 1936. aastal Eestis.